

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

کاظمی، محمدخان، ۱۳۵۸ -

بررسی تطبیقی عالم خیال از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق و ملاحدرا / مولف محمد خان کاظمی.

مشخصات نشر:

قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۹۲.

فروست:

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۵.

مجتمع آموزش عالی فقه؛ ۲۵.

۸-۷۹۲-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸

شابک:

فهرست نویسی:

فیبا

یادداشت:

کتابنامه.

ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ ق. — دیدگاه درباره عالم مثال

سهروردی، یحیی بن حبش، ۵۴۹-۹۵۸۷ هـ. — دیدگاه درباره عالم مثال

صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. —

دیدگاه درباره عالم مثال

عالم مثال

موضوع:

فلسفه طبیعی

موضوع:

۳۹۴ کی/۶/۲۸۶ BP

رده بندی کنگره:

۲۰۰/۸۳

رده بندی دیویی:

۴۱۲۹۲۶

شماره کتابشناسی ملی:

بررسی تطبیقی عالم خیال
از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق و ملاصدرا

محمّد خان کاظمی

www.ketab.ir

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی

بررسی تطبیقی عالم خیال، از دیدگاه ابن سینا، شیخ اشراق و ملاصدرا

مؤلف: محمد خان کاظمی

حاب اول: ۱۳۹۲ش / ۱۴۳۵ق

ناشر: مركز: دار الملل، ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

● حاب: نارنجستان ● قیمت: ۱۱۰۰۰۰ (۱۱۰۰۰۰ ریال) ● شمارگان: ۳۰۰

همه حقیقه را به نام ناشی محقق است.

[illegible]

100

(The following information was obtained from the above-mentioned sources.)

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 277: 1033-1038.

●

- **دبي:** سعيد احمدى

1000

●

● ناظر چاڀ. محمد الله یردالی

100

● مدیر استعارات: محمد سعید پناهی

● **معاونت تولید، توزیع روحانی**

● ناصر ٹویڈ، جعفر قاسمی ابھری

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفته که هم، به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دوران که باید پندی به دین و سنت، در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی جوانان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری دام ظلّه العالی می‌باشد.

«جامعه المصطفی (ص) العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی (ص) «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر که حاصل تلاش فاضل گرامی جناب آقای محمدخان کاظمی می‌باشد، کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالیه. در پایان لازم می‌دانیم از همه عزیزانی که در مسیر نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، تقدیر و تشکر نموده و تمامی ارباب فضل و معرفت را به یاری خواننده تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

www.ketab.ir

فهرست

۱۱	 مقدمه
۱۵	 ۱. کلیات
۱۵	 پیشینه بحث علم خیال
۱۸	 تعریف عالم خیال
۲۰	 خیال در لغت و اصطلاح
۲۱	 کاربردهای واژه خیال
۲۲	 خیال در عرفان اسلامی
۲۵	 کلیات عوالم
۳۱	 انسان و عوالم
۳۴	 اسامی عالم خیال
۳۷	 عالم خیال و ویژگی‌های آن
۴۱	 تفاوت عالم خیال (مثال) با مثل افلاطونی
۴۲	 تقسیمات عالم خیال
۴۲	 ۱. عالم خیال در قوس صعود و نزول
۴۵	 ۲. عالم خیال منفصل و متصل
۴۷	 الف) رابطه عالم خیال متصل با عالم خیال منفصل
۴۹	 ب) وجوه تمایز بین عالم خیال در قوس نزول و صعود
۵۱	 ج) تفاوت‌های صور مثالی در قوس نزول و صعود
۵۱	 د) تمایز بدن مثالی در قوس نزول و صعود

۵۲	سیر تاریخی نظریه عالم خیال
۵۲	۱. افلاطون
۵۵	۲. ارسطو
۵۷	۳. فلوطین
۵۹	۴. عرفا
۶۲	زندگی نامه سه حکیم بزرگ جهان اسلام (ابن سینا، شیخ اشراق و ملاصدرا)
۶۲	۱. ابن سینا
۶۵	نظام فلسفی ابن سینا
۶۶	۲. شیخ اشراق
۶۶	نظام فلسفی شیخ اشراق
۶۸	۳. ملاصدرا
۷۰	نظام فلسفی ملاصدرا
۷۳	۲. عالم خیال در قرآن و روایات
۷۳	عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل) از منظر قرآن و روایات
۷۴	۱. قرآن و عالم خیال در قوس نزول
۷۴	الف) ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِحَقِّ قَدَرٍ﴾
۷۵	ب) آیات مربوط به بهشت حضرت آدم علیه السلام و هبوط او به عالم دنیا
۷۵	ج) آیه میثاق
۷۷	۲. عالم خیال در قوس نزول (خیال متصل) از روایات
۷۸	عالم خیال در قوس صعود، در بیان قرآن و روایات
۷۸	۱. عالم خیال در قوس صعود (برزخ) در قرآن
۸۳	۲. عالم خیال در قوس صعود، در روایات
۹۱	ویژگی های عالم خیال و برزخ، با توجه به قرآن و روایات
۹۳	۳. عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل)
۹۴	دورنمای کلی از بحث عالم خیال منفصل
۹۶	ابن سینا و نفی عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل)
۹۶	دلایل ابن سینا بر امتناع جدایی صورت از ماده
۹۷	دلیل نخست
۱۰۰	دلیل دوم
۱۰۱	دلیل سوم

۱۰۲	نقد نظریه ابن سینا
۱۰۴	نقد و بررسی استدلال‌های ابن سینا
۱۰۶	حکمای موافق با ابن سینا
۱۰۷	ابن سینا و نفوس فلکی
۱۰۹	عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل) از دیدگاه شیخ اشراق
۱۱۳	آفرینش در سیر نزولی از نظر شیخ اشراق
۱۲۱	جمع‌بندی نظر شیخ اشراق
۱۲۲	عالم خیال منفصل، از دیدگاه ملاصدرا رحمته الله
۱۲۲	عوالم هستی
۱۲۵	عالم خیال منفصل
۱۲۷	مقایسه نظریه شیخ اشراق و ملاصدرا درباره عالم خیال منفصل
۱۲۸	اختلاف اول
۱۳۱	اختلاف دوم
۱۳۲	تأیید دیدگاه ملاصدرا
۱۳۲	اختلاف سوم
۱۳۲	ادله اثبات عالم خیال در قوس نزول
۱۳۲	۱. قاعده امکان اشراق
۱۳۳	الف) بیان اصل قاعده
۱۳۴	ب) برهان قاعده
۱۳۴	تقریر ملاصدرا
۱۳۶	تقریر شیخ اشراق
۱۳۷	تقریر حکیم سبزواری
۱۳۸	تقریر علامه طباطبایی رحمته الله
۱۳۹	ج) شروط این قاعده
۱۴۲	۲. دلیل شارحان حکمة الاشراق
۱۴۳	۳. لزوم حد وسط میان جهان ماده و مجردات
۱۴۵	۴. گونه‌های سه‌گانه وجود
۱۴۶	نتایج اثبات عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل)
۱۵۵	۴. عالم خیال در قوس صعود (خیال متصل و برزخ صعودی)
۱۵۶	قوه خیال

۱۵۶	ابن سینا و قوه خیال
۱۵۹	سهروردی و قوه خیال
۱۶۰	الف) نگرش سینوی سهروردی از خیال
۱۶۴	ب) نگرش اشراقی سهروردی از قوه خیال
۱۶۵	ملاصدرا و قوه خیال
۱۶۶	عدم تفاوت میان وهم و عقل
۱۶۸	تجرد و مادیت قوه خیال
۱۶۸	مفهوم تجرد
۱۶۹	مفهوم تجرد برزخی
۱۷۰	ادله مادی بودن قوه خیال
۱۷۰	برهان اول و نقد آن
۱۷۹	دلیل دوم ابن سینا و نقد آن
۱۸۰	دلیل سوم ابن سینا و نقد و پاسخ آن
۱۸۱	ملاصدرا پاسخ ملاصدرا به دلیل سوم
۱۸۵	دلایل تجرد خیال
۱۸۹	ثمرات اثبات قوه خیال
۱۸۹	۱. اثبات عالم برزخ صعودی و خیال متصل و احوال قبر و ثواب و عقاب برزخی
۱۹۰	۲. بقای همه نفوس پس از مرگ
۱۹۱	عالم خیال در قوس صعود (خیال متصل)
۱۹۱	ابن سینا و عالم خیال در قوس صعود (خیال متصل)
۱۹۵	شیخ اشراق و عالم خیال در قوس صعود (خیال متصل)
۱۹۷	نقد نظریه شیخ اشراق
۱۹۸	عالم خیال در قوس صعودی از دیدگاه ملاصدرا
۱۹۹	مقدمات اثبات برزخ صعودی و خیال متصل
۲۰۳	جمع بندی و نتیجه گیری
۲۱۱	کتابنامه

مقدمه

از جمله موضوعاتی که در حیطه «هستی‌شناسی» و «معرفت‌شناسی» بدان توجه شده است، موضوع عالم خیال (مثال) است. عالم خیال از مسائل مهم فلسفی، عرفانی و کلامی است که از دیرباز محل بحث و گفت‌وگو بوده است.

برخی از مشکلات همچون نبود یقین میان مراتب هستی که در مباحث هستی‌شناسی مطرح است، با وجود عالم خیال برطرف خواهد شد. از دیگر پیامدهای مهم باور به عالم خیال، تبیین فلسفی رستاخیز و معاد جسمانی است؛ زیرا مهم‌ترین مانع پیشروی مآرک معاد جسمانی - از جمله بوعلی و پیروان وی - در تبیین معاد جسمانی، این است که رخدادها و پدیده‌های مربوط به رستاخیز، به ظاهر امور جسمانی‌اند، ولی در عین حال همچون جهان مادی در تحول زمانمند و مکانمند - که زمینه فساد و تباهی و نابودی را فراهم می‌آورد - نیستند. از این‌رو، این رخدادها باید در جهانی تجربه شوند که از سویی به مادیات شبیه است، و از سوی دیگر به مجردات عقلی می‌ماند و این جهان، چیزی نیست جز عالم خیال در دو نوع آن: عالم خیال در قوس نزول و عالم خیال در

قوس صعود. در این رساله به دو نوع آن پرداخته و مفصل درباره آنها بحث شده است.

مبانی بوعلی اجازه پذیرش جهانی به نام عالم خیال (مثال) را نمی‌داد. از این رو وی و پیروان متأخرش مثل میرداماد و ملا عبدالرزاق لاهیجی در زمره منکران عالم خیال قرار دارند و بر انکار آن دلایلی اقامه می‌کنند.

حکیم سهرودی اولین کسی است که در آثار خود، از جهانی به نام عالم خیال و مثال خبر می‌دهد. اعتقاد به چنین عالمی از سوی شیخ اشراق، راه را برای تبیین رخدادهای اخروی هموار کرد؛ هرچند تا راه حل نهایی که صدرا به آن دست یافت، فاصله‌ای ناپیموده وجود داشت و با اشکالاتی روبرو بود. شاید مهم‌ترین اشکالی که متوجه شیخ اشراق درباره عالم خیال می‌شد، این بود که شیخ نمی‌توانست رابط این موجودات مثالی را که در تجرد برزخی برخوردارند - با موجوداتی که به عنوان «مظاهر» آنها معرفی می‌شوند (مانند قوه خیال) بیان کند. به عبارت دیگر، پرسشی که سهرودی با آن روبرو بود و پاسخی برای آن نداشت، این بود که چگونه نفس که به بلورینی آنها در مرتبه عقلانی از تجرد برخوردار است، به عالم خیال که تجرد برزخی دارد، دست یافته و صورت‌های موجود در آن را ادراک می‌کند.

از همین روست که ملاصدرا برای دستیابی به پاسخ نهایی، به طرح مسئله تجرد قوه خیال، بلکه همه قوای باطنی نفس می‌پردازد و از این طریق راه را برای تبیین فلسفی رستاخیز و معاد جسمانی هموار می‌کند. نکته دیگر این‌که با اثبات عالم خیال، بسیاری از قضایای قرآنی، معجزات و کرامات انبیا و اولیا فهم‌پذیر می‌شود؛ مانند داستان حضرت

سلیمان و گفت وگوهای او با پرندگان و حشرات^۱ و احضار تاج و تخت بلقیس توسط یکی از اطرافیان وی^۲ و آمدن جبرئیل نزد مریم مقدس،^۳ فرود جبرئیل بر قلب مبارک پیامبر ﷺ^۴ و نزول قرآن، آشکار شدن علی بن ابی طالب علیه السلام در تشییع شبانه خود، قرآن خواندن سر بریده امام حسین علیه السلام^۵ و نیز رازهایی از عالم رؤیا^۶ و ...

باری، مباحث مطرح شده در این نوشتار، در قالب چهار فصل و یک خاتمه ارائه شده است:

(الف) در فصل اول، مباحث مقدماتی و کلیات بیان شده و در آن دورنمایی کلی از چیستی عالم خیال و اقسام و سیر تاریخی آن ارائه شده است.

(ب) فصل دوم به عالم خیال در قرآن و روایات می‌پردازد. در این فصل، از دلایل نقلی و اثبات عالم خیال در دو نوع آن (قوس نزول و صعود) بهره جستیم.

(ج) فصل سوم عالم خیال در قوس نزول (خیال منفصل) را از دیدگاه سه حکیم مسلمان، بوعلی، شیخ اشراق و ملا صدرا بررسی کرده و از دلایل عقلی برای اثبات خیال منفصل استفاده می‌کند.

(د) در فصل چهارم به عالم خیال در قوس صعود (عالم خیال متصل) پرداخته و در دو بخش درباره آن بحث شده است: قوه خیال و برزخ صعودی.

۱. نمل، آیه ۱۶ - ۱۹.

۲. نمل، آیه ۲۰ - ۴۴.

۳. آل عمران، آیه ۴۲ - ۶۰.

۴. بقره، آیه ۹۷؛ شعرا، آیه ۱۹۴.

۵. سید جلال‌الدین آشتیانی، شرح مقدمه قیصری بر فصوص الحکم، ص ۵۱۱.

۶. همان.

در پایان نیز با عنوان خاتمه، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از همه کتاب صورت گرفته است.

از استاد محترم جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر قاسم کاکایی که با مطالعه دقیق این نوشتار و تصحیح آن و تذکرات عالمانه خویش در پدید آمدن این اثر یاری‌ام رساندند و نیز از حجة الاسلام والمسلمین دکتر ابوالفضل کیاشمشکی که در انتخاب موضوع و با راهنمایی‌های لازم، مرا یاری کردند، سپاس‌گزارم.

همچنین با تقدیر و سپاس از استاد محترم و مدیر حوزه علمیه شهید محمدحسین نجابت، حضرت حجة الاسلام والمسلمین حاج محمدتقی نجابت که با دقایق خیر و عنایات معنوی خویش و برخوردهای تربیتی و پدرانۀ خود، همواره مژگن‌بنده و سایر طلاب بوده‌اند.

محمدخان کاظمی (توسلی)

قم - ۱۳۸۹

www.ketab.ir